

ŞER'İYYE SİCİLLERİ TOPLU KATALOGLARINDA TARİH TESBİTİ

ORHAN AVCI*

Osmanlı devletinin mahkeme kayıtları olan Şer'iyye Sicilleri, XV. yüzyılın ikinci yarısından, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan zaman diliminde, Türk sosyal, siyasî ve kültürel tarihinin birinci dereceden kaynaklarından biridir. Bugüne ulaşabilen defterlerin sayısı, 19.000 kadardır. Bunlardan, İstanbul'a ait olan 10.000 defter, İstanbul Müftülüğü'nde bulunmaktadır. Geriye kalan 8.928 defter ise, taşraya ait olup, Millî Kütüphane'de okuyucu hizmetine sunulmaktadır.

Ankara'da Millî Kütüphane'de toplanan Şer'iyye Sicillerinin, geldikleri müzelerle göre sayıları şöyledir:

<u>Müzesi</u>	<u>Defter Sayısı</u>
Adana	521
Afyon	190
Ankara Etnoğrafya	1567
Antalya	100
Bursa	1062
Diyarbakır	320
Gaziantep	174
Hatay	102
İstanbul Topkapı Sarayı	2739
İzmir	330
İzmir Bergama	24
İzmir Tire	100
Kastamonu	212
Konya	349

* Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi.

Kütahya	108
Malatya	9
Manisa	432
Nevşehir Hacıbektaş (Berat)	1
Niğde	16
Sivas	237
Sinop	93
Tokat	222
Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi	1
Niğde Bor Halil Nuri Bey Kütüphanesi	19 ¹

Bundan başka, tesbit edebildiğimiz kadarıyla, Bulgaristan ve Suriye'de de Osmanlı Şer'iyye Sicilleri vardır. Bulgaristan'da Sofya'da bulunan defterlerin ait olduğu şehirler ve adetleri şu şekildedir:

<u>Şehir</u>	<u>Defter Sayısı</u>
Dobruca	9
Eskicuma (Tirgoviste)	1
Köstence	2
Ruscuk	43
Samakov	2
Silistre	5
Sofya	56
Vidin	<u>68</u>

Toplam: 184²

¹ Milli Kütüphane, El Yazmaları ve Nadir Eserler Şubesi, Şer'i Mahkeme Sicilleri, demirbaş kayıtları.

² Bekir Kemal Ataman, *Ottoman Kadı Registers as a Source of Social History*, London 1987, class lists.

Ayrıca, Şam'da bulunan, Suriye şehirlerine ait defterler de şunlardır:

<u>Şehir</u>	<u>Defter Sayısı</u>
Akabe (Maan)	2
Amman	1
Dımaşk	200
Gazze	1
Halep	61
Halil	28
Hayfa	22
Kuzey Irbid	3
Nablus	52
Nasıra ve Taberiye	9
Salt	31
Yafa	<u>192</u>

Toplam: 592³

Kıbrıs'a ait, Şer'iyye Sicilleri olduğunu da bilmekteyiz. 50'den fazla olan bu defterlerden Lefkoşa'nın 1105/1106 tarihli defterinin, Dr. Jakop Merkelbach tarafından yayınlandığını da öğreniyoruz.⁴

1. ŞER'İYYE SİCİLLERİNİN MUHTEVALARI VE TARİHLERİ

Bu yazıda, üzerinde duracağımız esas mevzu, sicillerin toplu katalogları hazırlanırken, dikkat edilmesi gereken hususlardan biridir. Bu husus, her bir defterin tarihinin eksiksiz olarak tesbit edilebilmesi için izlenecek yoldur. Bu konu, Şer'iyye Sicilleri kataloglarında, halledilmesi gereken mühim meselelerdendir. Mevcut kataloglarda, tarih tesbiti ile ilgili hataların varlığı, bu konuda bir usûl ortaya koymayı gerekli kılmaktadır.

Bu yüzden, yapılan defter içi tasnifler de, sicillerin yapısını tam olarak izaha yetmemektedir.⁵

³ Muhammed Adnan el-Bukaytî, *Keşşaf ihşai zemini fi sicillâti'l-mehâkim e's-şer'iyye bi'l-ev-kâfi'l-İslamiyye fi bilâde's-Şam* (Şam Bölgesinde İslâmî Vakıfların ve Kadı Sicillerininin Kılavuzu), C. 1, Amman, Ürdün Üniversitesi Yazmalar ve Belgeler Merkezi Yayını, 1984.

⁴ Kemal Çiçek, "Lefkoşa Kadı Sicilleri", *Tarih ve Toplum*, Şubat 1992, sayı 98, s. 126.

⁵ Meselâ, Mehmet Zeki Pakalın, Şer'iyye sicillerini izah ederken, kayıtları üçe ayırmıştır:

Bu yazıda yapılacak izahlar da şüphesiz mükemmel değildir. Ancak, defterlerin sahip oldukları özelliklerin anlaşılabilmesi ve belgelerin muhtevalarına geçmeden, bu defterlerin genel yapılarıyla ilgili zorlukların aşılması bakımından bir ipucu olabilecektir. Zira, defterlerin tutuluş metodları, tarihleri, belgelerin ne şekilde kaydedildikleri gibi hususlar izah edilmezse, sicillerle ilgili yapılan çalışmalarda başka olumsuzlukların da kendini hissettirmesi muhtemeldir.

a) Şer'iyye Sicillerinin Muhtevaları

Şer'iyye sicillerinde mevcut belgeler, iki ana gruba ayrılabilir. Bunlardan ilki, defterin ait olduğu şehirde, kadı (hâkim)'nin bizzat huzurunda meydana gelen gelişmelerin kayıtlarıdır. İkinci grup belgeler ise, devlet merkezinden gönderilen veya kadının muhtelif makamlarla olan yazışmalarının sûretleridir.⁶

Bunlardan kadı huzurunda vuku bulan hadiselerin kayıtları ya da yargı ve noterlik belgeleri adı verilebilecek olanlar, düzenli tutulmuş defterlerde, genellikle defterin baş kısmından itibaren, kronolojiye uygun olarak yazılırlardı.⁷

Bundan daha önemlisi, bu belgelerin baş kısmında, kadıların tayin emirleri bulunurdu. Yani, o şehre gelen kadı, zamanında olacak hadiseler

1) Kadı tarafından verilen hükümler,

2) Herhangi bir hadisenin veya şahitliğin, ikrarın ya da hibenin resmîyete bağlanması talebiyle tutulan belgeler.

3) Devlet merkezinden gelen, bütün fermanlar, emirler ve tebliğler, kadı tarafından incelendikten sonra, doğruluğu tesbit edilerek, bu defterlere yazılan sûretleri (M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul 1983, s. 343).

Burada yapılan tasnif temelde doğrudur. Ancak, görüleceği üzere, defterlerin özelliklerini anlatmak için kâfi değildir.

⁶ İlber Ortaylı, Siciller'in muhtevalarını belirirken, bu konuda şu bilgileri veriyor:

"Osmanlı mahkeme arşivleri, daha ayrıntılı olup, bu belgelerin saklanması ve düzeni, bürokraside üzerinde önemle durulan bir konu idi. Yani, kayıtların düzgün tutulması ve teftiş ve görevin devri anında sicil ve belgelerin eksiksiz olması ve tahrif edilmemiş olmasına özellikle dikkat ediliyordu. Burada şu evrak vardı: a) dava zabıtları, mukavele, senet, satış, vakfiye kayıtları, vekâlet, kefâlet, vesâyet, itaknâme - borçlanma, tereke ve taksim senetleri... (metrûkat defteri) Günlük narh listeleri ve esnaf tefüşü ile ilgili kayıtların tutulduğu birinci sicil, b) ferman, berat, divan mektub, ruus, tezkire kayıtlarının yani mülki görevlerle ilgili konuların bulunduğu sicil..." (İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak, Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Ankara 1994, s. 66).

⁷ Yani, *Arabî ayların; Muharrem, Safer, Rebiu'l-evvel, Rebiu'l-âhir, Cemâziye'l-evvel, Cemâziye'l-âhir, Receb, Şa'ban, Ramazan, Şevval, Zi'l-ka'de ve Zi'l-hicce* olarak takip ettikleri sıralanışa itina gösterilmekteydi.

için yeni defter başlatırdı. Defterin baş kısmında da, kadılığa tayin emrini yazdırırdı. Tayin emrinin alunda da, gördüğü davalar ve tasdik ettiği hadiselerin kaydına başlanırdı.

İşte, bu tür belgelere; "Birinci Kısım Belgeler" ismini verdik. Bir defterin tarihini tesbit etme hususunda takip edilecek metod, bu kısımda saklıdır.

Birinci kısım dediğimiz bu belgeler, "i'lam" ve "hüccet"lerden meydana gelmektedir.

İ'lamlar, kadının hükmünü taşıyan belgelere denilmiştir. Yani, bir ihtilaf sebebiyle, mahkemeye müracaat eden kişilerin davalarını gören kadı'nın duruşmalar neticesindeki kanaatine i'lam adı verilmiştir.

Bunlar, yargı ile ilgilidir. Osmanlı mahkemesinde de yargının uygulayıcısı kadılardı. Kadının asıl vazifelerinden biri, kişiler arası anlaşmazlıkları, Osmanlı hukuku çerçevesinde değerlendirmek ve karara bağlamaktır.

Bundan başka, kadılar, münazaalı konuları olan vatandaşların mahkemeye gelerek, ikrarda bulunmalarını da aynen deftere kaydederlerdi. Bu belgelere de, hüccet adı verilmiştir. Yani, bugünkü anlamda bu muameleler noterlikle ilgilidir.

Devlet merkezi ve muhtelif makamlarla, kadı arasında meydana gelen yazışmalardan oluşan idari belgelere, "İkinci Kısım Belgeler" adını veriyoruz. Bu belgelere, yasama ve yürütme belgeleri de denilebilir.

Osmanlılarda özel hukuk alanındaki yasamalar, İslâm hukukunun, Kur'an, Sünnet, İcma, Kıyas ve diğer kaynaklarına bağlı olarak hukuk âlimleri (fakihler) tarafından yerine getirilmiştir. Kamu hukukuyla ilgili alanlarda ise, İslâm hukukunun temel ilkelerine aykırı olmamak şartı ile, hükümdarın yasama yetkisi bulunmaktadır. Osmanlı hükümdarının yasama yetkisine dayanarak koyduğu hukuka "örfi hukuk" denilmektedir. Örf, hükümdarın kamu hukuku alanında koymuş olduğu kurallar demektir.⁸

Yürütme gücü ise, ilk devirlerde tamamen padişahın şahsında toplanmıştır. Fakat, zamanla devletin büyümesiyle beraber, merkezî otoriteyi temsil eden padişah, yürütme yetkilerini büyük ölçüde vezir-i azama bırakacaktır.⁹

⁸ Şükrü Karatepe, *Osmanlı Siyasi Kurumları, "Klasik Dönem"*, İstanbul 1989, s. 109.

⁹ Şükrü Karatepe, *a.g.e.*, s. 110.

İkinci Kısım Belgelerin, başkentten ve diğer şehirlerde bulunan makamlardan gelen veya o makamlara gönderilen yazıların sûreti olduğunu söylemiştik. Şehrin kadılığına tayin edilen kişinin, vazifeye başladığı gün, kadılığı müddetince olan hadiseleri ilk günden itibaren kaydettiğini de belirtmiştik. Yine gördüğümüz gibi, defterin Birinci Kısımında, kendi huzurunda vuku bulan hadiseler kronolojik sırayla yazılırlardı.

Bu kısım sona erdiğinde, aynı deftere ferman, berat, mektub, buyruldu vb. belgelerin sûretleri kaydedilmeye başlanırdı. Yani defter, 100 yapraktan oluşuyorsa, belgelerin hacmine göre, mesela, ilk 70 yaprak Birinci Kısım, son 30 yaprak da, ferman, berat vb. belgelerin sûretlerinin bulunduğu İkinci Kısım olurdu.

Burada, dikkat edilmesi gereken husus şudur: Birinci Kısım hangi tarihler arasına aitse, aşağı yukarı İkinci Kısım da aynı tarihler arasına aittir. Çünkü, defterin tamamındaki belgelere o kadının ya bizzat huzurunda vuku buluyor ya da onun döneminde şehre geliyordu. İşte, İkinci Kısım Belgeler, o kişinin kadılığı müddetince eline ulaşan, yapılması istenilen emirlerdi. Kadı, bu emirleri de defterinin İkinci Kısım'ına yazardı.

Ancak, İkinci Kısım olarak ayrıca bir bölüme kaydetme muamelesi, bazı defterlerde görülmemektedir.¹⁰Veya, İkinci Kısım ayrı tutulmakla beraber, defter ters çevrilerek, gene ilk sahifeden başlayarak da yazılmaktaydı.¹¹

b) Şer'iyye Sicillerinde Tarih Tesbiti

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bir kadı vazife yapacağı şehre geldiğinde, umumiyyede, yeni bir defter tutardı. Yani, elindeki vazife beraunı defterin başına yazar ve gerek karara bağladığı davaları, gereksé tasdik ettiği hadiseleri defterine kaydederd.

¹⁰ Meselâ, *Adana Şer'iyye Sicillerinde* bu duruma tesadüf edilmemektedir. *Adana'nın 23 (M.K. 23) numaralı defterine* baktığımızda, *Birinci Kısım* da bulunan *hüccet, i'lam* kısmı ile, *İkinci Kısım*'da bulunan *ferman, berat* vb. belge sûretleri, birbirlerinden ayrılmaksızın yazılmıştır.

¹¹ Ankara'nın 115 (M.K.801) numaralı Şer'iyye Sicilinde olduğu gibi, 166 sahifelik defter, iki taraflı kullanılmıştır. Birinci Kısım'daki ilk 100 sahifeye, kadı huzurunda vuku' bulan hadiseler yazılmıştır. Bundan sonra, defter ters çevrilmiş ve ikinci defa baştan başlanarak 54 sahifesine de, belge sûretleri ve terekeler kaydedilmiştir. İki kısmın ortasında ise, 12 sahifelik boş yaprak bulunmaktadır.

Kadının vazifede bulunduğu müddet zarfında, merkezden gönderilen emirler de, bu deftere kaydedilirdi. Buradaki mühim husus, bu kısımdaki belgeleri kadının vazife yaptığı döneme ait olmasıdır. Yani, 1 Muharrem 1084 - 15 Cemaziyelvel 1085 tarihleri arasında kadılık yapmış bir zat, kadılığın döneminde, eline ulaşan belgelerin sûretlerini de defterin İkinci Kısımına kaydettiriyordu. Bazı belge sûretleri vardır ki, kadının vazife yaptığı tarihten önceye aittirler. Bunun sebebi, emirlerin daha önceki tarihlerde gönderildiği halde, kadılığa geç ulaşması idi.¹² Şayet, sûretler kısmında, 1 Muharrem 1084 tarihinden önceye ait belgeler var ise, sebebi, daha evvel gönderildiği halde, önceki kadının eline ulaşmadan, vazifeden ayrılmasından dolayı, sonraki kadı devrinde şehre ulaşmasıdır.

Burada, üzerinde durulması gereken bir husus daha vardır. Bazı sicillerde sûretler kısmındaki belgelerin kadılığa ulaştığı tarihler, belgenin alt kısmına "şu tarihte geldi" manasına gelen ifadelerle kaydedilirdi. Ankara Şer'iyeye Sicillerinde bu durum görülüyor. Mesela, Ankara'nın 226 Numaralı Defteri'ni ineleyecek olursak, kadının huzurunda vuku' bulmuş hadiselerin sonuncusu 5 Zilhicce 1242'dir. Fakat, defterin İkinci Kısımında yani, belge sûretleri bölümünde, Ankara'ya gelmiş olan en son emrin tarihinin "Evâsıt-ı Şevval 1242" olduğunu görüyoruz. Üstelik, bu belgenin, şehre 27 Muharrem 1243'de geldiğini gösteren bir kayıt vardır. Şimdi, burada "bitiş tarihi 5 Zilhicce 1242 mi, Evâsıt-ı Şevval 1242 mi olacaktır" sorusu ile karşılaşmak mümkündür.

Bu meseleyi çözenin yolu şudur: Başlama ve bitiş tarihleri için alacağımız tarihler, mutlaka defterin Birinci Kısımında, yani kadı huzurunda meydana gelen gelişmelerin kayıtları arasındadır. Bir başka ifade ile, defterin İkinci Kısımından, yani belge sûretleri bölümünden başlama ve bitiş tarihi tesbitine çalışmak yanlış neticelere sebep olabilir. Bu yüzden, yukarıda örnekte, bitiş tarihi için, kadı huzurunda meydana gelen hadiselerin kaydı dediğimiz Birinci Bölüm'ün en yeni tarihli belgesi olan 5 Zilhicce 1242, Ankara'nın 226 Numaralı Defteri'nin bitiş tarihidir. Zaten, Evâsıt-ı Şevval 1242 tarihi, 5 Zilhicce 1242'ye göre daha önce olduğu için, kabul edilemez. Üstelik, Evâsıt-ı Şevval 1242, belgenin ilgili makamdan, Ankara'ya gönderilmek üzere çıktığı tarihtir. Defterin başlama ve bitiş tarihi ile ilgisi yoktur. Kayıt tarihi olan 27 Muharrem 1243 ise, defterin bitiş tarihine işaret edemez.

¹² Bazen de, bir davayla ilgili daha önce gönderilmiş olan *emir*, mahkemeye sunulabiliyordu. Böylece, eski tarihli bu belge de, kayıtlar arasında yer alabiliyordu.

Çünkü, 5 Zilhicce 1242 ile 27 Muharrem 1243 arasındaki, yaklaşık 1 aylık müddete ait hiç belge yoktur. Bu şunun ifadesidir: Bu defteri tutan kadı, en son 5 Zilhicce 1242'de bir meseleyi deftere kaydettirmiştir. Başka bir anlam ile, en son 5 Zilhicce 1242'de bir davaya bakılmıştır. İşte bu tarih, defterin gerçek bitiş tarihidir. Kayıt tarihi ise, belki, 1243 Muharremi sonuna kadar o kadının vazifede kaldığını ifade edebilir ama, bize defterin bitiş tarihini göstermez.

Sadece bitiş tarihi üzerinde duruşumuzun sebebi ise şudur: Aşağıda vereceğimiz örneklerde de görüleceği üzere, bir defterin tarihini tesbit etmede en fazla yanlışla, bitiş tarihindedir. Yapılan çalışmalarda, genellikle, defterin ilk sahifesi ile son sahifesine bakılarak tarih tesbiti yapıldığı anlaşılıyor. İlk sahifeye bakmak ve oradaki tarihi almak esasen doğruya yakın neticeyi verir; ancak bitiş tarihi için defterin sonuna bakmak hataya sebep olacaktır.

Bu açıklamalardan sonra, bir örnekle "tarih tesbiti nasıl yapılmalıdır?" sorusunun cevabını arayalım.

İnceleyeceğimiz defter, Bursa'ya ait B 41/235 (M.K. 2514)¹³ numaralı defterdir. Deftere ait özellikler şu şekilde sıralanabilir:

Yaprak sayısı: 172

Belge sayısı: 1373

Defterin ilk belgesinin tarihi: 1 Şa'ban 1031

Defterin son belgesinin tarihi: 1 Şa'ban 1031

Şayet, bu bilgileri yeterli kabul edip, tarih tesbitine çalışılırsa, Bursa B 41/235 numaralı defterin başladığı gün bittiği gibi bir netice ortaya çıkar.

Bu hataya düşmemek için, yapılması gereken şudur: Önce, defterin Birinci Kısım'ının, İkinci Kısım'ından ayrılması gerekir. Yani, tekrar etmek gerekirse, kadı huzurunda vuku' bulan hadiselerin, emirlerin sûretlerinden ayrılması gerekir. Defter, 172 yapraktır; ama ilk 131 yaprağı Birinci Kısım'a aittir. 132. yapraktan 172. yaprağa kadar da belge sûretleri bulunur. Bu ayrımı araştırmacı, belgelerin ilk ifadelerine bakarak tayin edecektir.

¹³ Buradaki B 41/235 numarası, deftere Bursa Müzesi'nde verilen demirbaş numarasıdır. M.K. 2514 ise defterin Milli Kütüphane'deki yer numarasıdır.

Bundan sonra, tarih tesbiti için, Birinci Kısım'ın en eski ve en yeni tarihli belgeleri tesbit edilmeye çalışılır. Kayıtlar, genellikle kronoloji takip ederler. Yani, ay ve gün sıralaması defterde düzenli tutulmuşsa, kayıtlar muntazaman izlenebilir. Ancak incelediğimiz bu defterin ilk yaprağında, deftere sonradan ilave edildiğini tahmin ettiğimiz 1031 yılı Receb ve Şa'ban aylarına ait, bir kaç belge vardır.¹⁴ İlk belgenin tarihi, 1 Şa'ban 1031'dir.

Böyle olmakla birlikte, 2. yapraktan itibaren belgelerde kronoloji bütünlüğü başlar. 2. yapraktaki 11. belge olan 3 Muharrem 1031 tarihli belge, en eski tarihli belgedir (ilk yapraktaki Receb ve Şa'ban ayına ait belgeler, bu durumda başlama tarihi olamayacaktır. Zira, Muharrem ilk aydır. Receb, 7, Şa'ban ise 8. aydır). 131. yaprağa kadar, Birinci Kısım devam eder. Bu yaprakta bulunan 1048. belge, kadı huzurunda vukua gelen hadiselerin kayıtlarının en yeni tarihli belgesidir. Belgenin tarihi, aynı zamanda defterin bitişine de işaret eder. 131. yapraktaki bu belge, Evâsıt-ı Zi'l-ka'de 1031'e aittir.

Defterin başlama ve bitiş tarihleri, 3 Muharrem 1031 - Evâsıt-ı Zi'lka'de 1031 olarak tesbit edilecektir. Defterin baş kısmında yer alan Receb ve Şa'ban aylarına ait belgeler böylece yerlerini bulmuşlardır. Yani defterin içerisinde Receb ve Şa'bana ait belgeler olduğundan, ilk yapraktaki bu belgeleri defter dışında kabul etmek mümkün olmayacaktır. Fakat, yapılan çalışmada, bu durumun belirtilmesi gerekir. Meselâ, kataloglarda bir not kısmı oluşturulup, her defterin özellikleri belirtilmelidir. Denilebilir ki, "defterin ilk yaprağında 1031 yılı Receb ve Şa'ban aylarına ait belgeler vardır."

Bursa'nın B 41/235 numaralı defterinin, bir katalogda bulunması gereken, en önemli özelliği olan "defter tarihi" bu şekilde bir tetkik ile bulunduktan sonra, defterin Sûretler Kısmı'na geçilir.

İkinci Kısım olan ve devlet merkezi ile muhtelif makamlar arasındaki yazışmalarla ilgili idarî belge sûretlerinin bulunduğu bu bölümde, biraz daha dikkat isteyen bir çalışma yapılması mecburiyeti vardır. Yukarda da gördüğümüz gibi, bu kısımdaki belgeler, asıllarının sûretleridir. Mesela, başkentten bir memlekete gönderilen direktif, kadı tarafından alınır ve Şer'iyye Defteri'ne kaydedilmek üzere işlemleri yapılır. Şüphesiz, belgede istenilen ne ise, yerine getirilmesi hususunda, tedbirler de alınıyordu. İşte bu belge-

¹⁴ Bunun sebebi, defter ciltlendikten sonra, bu tarihlere ait ayrıca belgelerin bulunmasıdır. Dolayısıyla, bu belgeler, ciltleme tamamlandığı için, sicilin boş bırakılan ilk yapraklarına ilave edilmektedir.

ler, kadıya ulaştıkça, deftere kaydediliyordu. Ve bir kadı görev müddeti boyunca, eline geçen tüm gönderilmiş belgeleri, mahkemeye geliş tarihlerine göre kaydediyordu. Yani, önce belgeleri biriktirip, sonra bir tarih sırasına koyup, yazmak gibi bir durum olamazdı.

İşte, devlet merkezinden ve muhtelif yerlerden kadıya ulaşan bu belgelerin sûretlerinde tam bir kronoloji sıralaması olmayışı, bundan kaynaklanmaktadır. Farklı konularla ilgili gönderilen bu belgeler, gönderildikleri günün tarihini taşımaktaydılar. Kadı da, belge üzerinde değişiklik yapamayaçağı için, belge ilgili makamdan hangi tarihte gönderilmişse, aynıını sûrete de yazıyordu. Bazı defterlerde görüldüğü üzere, mahkemeye, belgenin ulaştığı tarih de kaydediliyordu.

Şer'iyye Sicili kataloğu hazırlayanları yanıltan, defterlerin tarihlerini yanlış tesbit etmelerine sebep olan zorluk buradadır.

Esasen, sûretler kısmındaki belgelerin ekseriyeti, yine o defterin sahibi olan kadının devrinde, ona gönderilen belgelerdir. Başka bir ifade ile, sûretler kısmındaki belgelerin büyük çoğunluğu defterin başlama ve bitiş tarihleri arasındaki bir tarihe aittir.

Fakat, o defteri tutan kadının eline, kendi devrinden önceki kadılara gönderilmiş olmakla birlikte, izaha çalışıldığı üzere, muhtelif gecikmeler yüzünden ancak yeni ulaştı belgeler de gelirdi. Daha önce de söylediğimiz gibi, kadı bu belgelere farklı muamele yapmaz, gereği ne ise yerine getirilmesi için çaba sarfederdi. Bu belgeleri de, defterine geldiği gün itibariyle kaydederdi.

Bütün bu anlattıklarımızdan sonra, tarih tesbiti sırasında önemle belirtilmesi gereken bir noktaya gelmiş bulunuyoruz. Bu şudur: Kadının selefine veya selefının selefine gönderilen; fakat gecikmeler sebebiyle ancak gelebilmiş belgelerin kataloglarda mutlaka belirtilmesi gerekmektedir. Bunun yolu, defterin Sûretler Kısmı'ndaki belgelerin tamamına bakıp, başlama ve bitiş tarihleri dışındaki belgelerin katalogdaki "Notlar" kısmında işaret edilmesidir.

Bursa'nın B 41/235 numaralı defterinin sûretler kısmında da, başlama ve bitiş tarihleri olan 3 Muharrem 1031 -Evâsıt-ı Zi'l-ka'de 1031'in dışında belge sûretleri vardır. Mahkemeye geç gelen bu belgeler ve numaraları şöyledir:

<u>Belge Numarası</u>	<u>Tarihi</u>
1228	Evâsıt-ı Safer 1029
1233	Evâhir-i Zi'l-hicce 1027
1234	29 Rebiu'l-ahir 1030
1236	5 Ramazan 1030
1237	10 Receb 1030
1240	Evâsıt-ı Rebiu'l-evvel 1030
1265	Evâsıt-ı Zi'l-hicce 1030.

Bu belgeleri belirtmenin faydası, araştırmacıya kolaylık sağlama noktasındadır. Meselâ, yukardaki 1236 numaralı ve 5 Ramazan 1030 tarihli belgenin macerasına kapılan bir araştırmacı, belgenin İstanbul'dan yollandığını tesbit etse, fakat Bursa Defterlerindeki sûretini de görmesi icabetse, 1030 tarihli deftere bakacaktır. Tabii defterde 5 Ramazan 1030 tarihli belgeyi göremeyecektir. Zira, belge gecikmeli olarak gelmiş ve 1031'de görev yapan kadının defterine işlenmiştir. Dolayısıyla, bu belge belirtilmezse, araştırmacı kolaylıkla aradığı belgeye ulaşamayacaktır.

Ayrıca, bir diğer nokta da, tarih tesbitinde ay ve günlerin de kataloglarda bulunması gerektiğidir. Bunun faydası da şudur: Mesela, Bursa'da, 1031 Zi'l-hicce ayının 12. günü vuku bulan bir hadiseyle ilgilenen araştırmacı, olayın geçtiği yerin defterini eline aldığı anda, aradığı tarihin defterde olup olmadığını anlayabilmelidir. Bursa'nın B 41/235 numaralı defteri, 1031 Muharrem ayından başlayıp, aynı yılın Zi'l-kade ayında bitmektedir. Bu durumda, 12. ay olan Zi'l-hicceye ait belge olmadığını bilen kişi, o defterin incelenmesiyle vakit harcamayacaktır. Zira araştırmalarda en önemli husus zamandır. Bazan defter, Zi'l-hicce ayından başlıyor olabilir. Zi'l-hicce, 12. ay olduğuna göre, daha önceki bir ayla ilgili bilgi arayan araştırmacı, katalogda ay belirtilmediği için, fuzulî olarak, bütün defteri incelemek zorunda da kalabilir.

Toplu kataloglarda bulunması gereken bir konunun daha izahı lâzımdır. Mevcut kataloglarda, kütüphanecilik çalışmaları bakımından eksiklikler de vardır. Bu kataloglarda, defterlerin ekseriyetle yaprak (veya sahife)¹⁵ sayı-

¹⁵ Yazma eserlerde esasen, yaprak (varak) sistemi kullanılmaktadır. Yani her yaprağa, "a" ve "b" olarak, iki numara verilir (1a - 1b, 2a - 2b gibi). Ancak, *Şer'îyye Sicilleri, Millî Kütüphane*'ye toplanmadan önce, buldukları *Müzeler*'de sahife (a, b ayrımı yapmaksızın, ra-

ları, belge sayıları¹⁶, ebatı ve ciltlerinin özellikleri gibi hususlar bulunmamaktadır. Bu eksikliklerin telafisi ve her defteri gösteren muayyen bir fiş örneği kabul edilmelidir. Millî Kütüphane'de kullanılan fişlerde bu özellikler bulunmaktadır. Bahsettiğimiz fişlerde: "ili, ilçesi, başladığı tarih (gün, ay, yıl), bittiği tarih (gün, ay, yıl), belge sayısı, sahife sayısı, boyutu, cildi, geldiği yer, eski no, Millî Kütüphane yer no, not" bilgileri, her defter için belirtilmektedir.

II . ÖRNEKLERLE ŞER'İYYE SICİLLERİNDE TARİH TESBİTİ

a) *Kataloglar Hakkında Genel Bilgiler*

Bu kısımda, Şer'iyye Sicilleri kataloglarıyla ilgili çalışmalardan dördünü esas alarak, Bursa Şer'iyye Sicillerinden seçtiğimiz defterlerin asıl tarihlerini tesbit ederek, katalogların mukayeselerini yapacağız.

Evela, şunu belirtmek gerekir ki, Şer'iyye Sicilleri konusunda yapılan çalışmaların fazla olmaması dolayısıyla, defterlerin tarihlerinin tesbiti hususunda bir usûlün ortaya konmadığı da bir gerçektir. Bu yüzden, müracaat ettiğimiz ve mukayeselerini yaptığımız eserlerin hitap ettikleri çevre bakımından kıymetleri büyüktür. Bizim amacımız, Şer'iyye Sicillerinin her birinin tarihinin doğru olarak tesbit edilebilmesi için hangi hususların gözönünde bulundurulması noktasındadır.

Müracaat edeceğimiz ilk çalışma, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın Kataloğu (T.D.A.V.K.)'dur.¹⁷ İkinci çalışma, Bekir Kemal Ataman'a aittir (O.K.R.).¹⁸ Üçüncü olarak müracaat ettiğimiz katalog, siciller Bursa Müzesi'nde iken hazırlanan katalogdur (B.M.K.). Son olarak, Osman Ersoy'un konu ile ilgili yazısı dikkate alınmıştır (Ş.S.T.K.D.).¹⁹

O.K.R. ve T.D.A.V.K.'nu birbirinden ayıran en önemli husus, tasnifin birincide müzelere göre, ikincide, defterlerin ait olduğu şehirlere göre yapıl-

kam sırasıyla numaralamak) sistemi de kullanılmıştır. Kataloglar'da, bu hususta da birlik sağlanmalıdır.

¹⁶ Esasen, belgelerin numaralandırılması işi, *Müzeler*'in bazılarında yapılmıştır. Meselâ, *Etnografya Müzesi*'nden, *Millî Kütüphane*'ye getirilen *Sicillere* belge numaraları verilmiştir. Fakat, *Müzeler*'in çoğunda bu çalışma yapılmamıştır.

¹⁷ *Şer'iyye Sicilleri*, C. I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.

¹⁸ Bkz. dipnot 2.

¹⁹ Osman Ersoy, "Şer'iyye Sicilleri'nin Toplu Kataloguna Doğru", *Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXI, Sayı 3-4, Ankara 1963.

miş olmasıdır. O.K.R.'da defterlerin Millî Kütüphane'ye toplanmadan önce buldukları müzeler alfabetik olarak sıralanmış, kronolojiye uygun bir şekilde düzenlenmiştir. T.D.A.V.K.'nda ise, defteri mevcut olan her şehir alfabetik olarak sıralanıp, kronoloji birliği kurulmuştur B.M.K.'nda ise, kronolojiye önem verilmemiş, defterlerin müze demirbaş sıralanışları esas alınmıştır.²⁰ Ş.S.T.K.D baktığımızda, Şer'iyye Sicilleri ile ilgili ilk yazılanlardan olduğunu görürüz. Fakat, burada da, tarih tesbiti diğer kataloglardaki gibidir.

b) Katalogların Mukayeseleri

Bu bölümde, yukarda zikrettiğimiz kataloglarda belirtilen tarihlerle, doğrudan defterlere müracaat ederek yaptığımız tarih tesbitleri, bir fişin bütünlüğü içerisinde sunulacaktır. Bursa Şer'iyye Sicillerinden 10 adedi, incelemeye tâbi tutulmuştur.

1) Defter No: B 75/276 (M.K. 2543)

A) Defterin Özellikleri

1) Yaprak Sayısı:	98
2) Belge Sayısı:	567
3) Boyutu:	41.5x15.4 cm.
4) Cildi:	Sırtı kahverengi meşin, satırları ebru kâğıt kaplı.
5) İlk Belgenin Tarihi:	12 Rebiu'l-âhir 1090
6) Son Belgenin Tarihi:	26 Safer 1091

²⁰ Bursa Şer'iyye Sicilleri ile ilgili çalışma yapan Osman Çetin, Bursa Müzesi'nin Katalogu hakkında şunları söylemektedir:

"Bursa Şer'iyye Sicilleri, Bursa Müzesi'nde toplandığı ilk yıllarda birer envanter numarası ile kayda geçirilmiş ve bir süre bu numaraları ile kullanılmışlardır. Daha sonra yapılan yeni bir tasnif çalışması sırasında hemen hiçbir sisteme bağlı kalmaksızın, daha çok defterlerin boylarına bakılarak, A, B, C, D şeklinde dört gruba ayrılmış ve boyu nisbeten kısa olanlar -ki bunlar daha çok XV. ve XVI. yüzyıla ait defterlerdir- A, diğerleri de B, C ve D olarak gruplandırılmışlardır. Bu gruplandırılmada kronolojik sıraya fazla dikkat edilmemiştir. Yalnız, ilk tasnif numaraları muhafaza edilerek, ikincisi ilk tasnife ait olmak üzere defterlere çift numara verilmiştir. İkinci tasniften sonra müzeye intikal eden defterler için ise tek numara kullanılmıştır (D 1 gibi)" (Osman Çetin, *Sicillere Göre, Bursa'da İhuda Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Ankara 1994, s. 1-2).

B) Kataloglardaki Başlama ve Bitiş Tarihleri

1) O.K.R.:	1090-1090
2) T.D.A.V.K.:	1090
3) B.M.K.:	1090
4) Ş.S.T.K.D.:	1090

C) Defterin Tasnifi

- 1) Birinci Kısım: (1a-76b yapraklar; 1-431. belgeler)
- 2) İkinci Kısım: (77a-98b yapraklar; 432-567. belgeler)

D) Defterin Gerçek Tarihi

- 1) Başlama Tarihi: 9 Rebiu'l-âhir 1090 (Yaprak No: 1b; Belge No: 13)
- 2) Bitiş Tarihi: 20 Rebiu'l-âhir 1091 (Yaprak No: 76a; Belge No: 428)

E) Başlama ve Bitiş Tarihleri Dışındaki Belgeler

<u>Belge Numarası</u>	<u>Tarihi</u>
451	20 Rebiu'l-ewel 1090
454	3 Muharrem 1089
456	1 Zi'l-ka'de 1089
457	12 Zi'l-ka'de 1089
459	Evâil-i Zi'l-hicce 1089
470	4 Cemâziye'l-ewel 1090
483	Evâhir-i Cemâziye'l-ewel 1090
489	26 Zi'l-hicce 1089 ²¹

II) Defter No: B 91/296 (M.K. 2564)

A) Defterin Özellikleri

1) Yaprak Sayısı:	100
2) Belge Sayısı:	515
3) Boyutu:	40.8x14.3 cm.

²¹ Kataloglar'da defterin son belgesine de bakılmadığı anlaşılıyor. Zira, bu belge, 1091 yılı Safer ayına ait olduğu için, burada yapılacak bir tesbit de en azından yılın doğru belirtilmesini neticelendirirdi. Ama, görüldüğü üzere, defter, 1091 yılı 4. ayının sonuna kadar devam etmiştir.

- 4) Cildi: Sırtı kahverengi meşin, sauhları ebru kâğıt kaplı.
- 5) İlk Belgenin Tarihi: 17 Muharrem 1079
- 6) Son Belgenin Tarihi: 7 Cemâziye'l-âhir 1082

B) Kataloglardaki Başlama ve Bitiş Tarihleri

- 1) O.K.R.: 1079-1081
- 2) T.D.A.V.K.: 1079-1081
- 3) B.M.K.: 1079-1082
- 4) Ş.S.T.K.D.: 1079-1081

C) Defterin Tasnifi

Büyük kısmında terekeler vardır.

D) Defterin Gerçek Tarihi

- 1) Başlama Tarihi: 7 Ramazan 1078 (Yaprak No: 2b; Belge No: 7)
- 2) Bitiş Tarihi: Evâil-i Ramazan 1083 (Yaprak No: 96b; Belge No: 493)

E) Başlama ve Bitiş Tarihleri Dışındaki Belgeler

<u>Belge Numarası</u>	<u>Tarihi</u>
496, 497	Evâhir-i Safer 1076
500-501, 504, 507-511	Evâsıt-ı Ramazan 1020
502-503	Evâil-i Ramazan 1020
506	Evâhir-i Şa'ban 1020
512	Evâhir-i Ramazan 1020 ²²

²² Görüldüğü üzere, bu sicilin de başlama ve bitiş tarihleri eksiktir. İlk belge 17 Muharrem 1079, son belge 7 Cemâziye'l-âhir 1082'dir. Bursa Müzesi bu şekli uygularken, diğer Kataloglar'da bitiş tarihi için 1081 denilmiştir. Bu tarihi haugi belgeye bakarak aldıkları net değildir. Öte yandan, başlama tarihi de eksiktir.

Bu defterin büyük kısmında terekeler vardır. Bu tereke defterinin de tarihini eksiksiz tesbit için, belgelerin tamamının tarihine bakılmalı ve kronoloji birliği kurulmaya çalışılmalıdır. En eski ve en yeni tarihli belgeler, birbirlerini takip eden bir sıra içerisinde birleştirilmelidir. Esas alınan başlama ve bitiş tarihine çok uzak tarihler, bu sıranın dışında tutulmalı ve yukarıda gösterildiği şekilde belirtilmelidir.

III) Defter No: B 103/316 (M.K. 2575)**A) Defterin Özellikleri**

1) Yaprak Sayısı:	141
2) Belge Sayısı:	700
3) Boyutu:	40x14.5 cm.
4) Cildi:	Sırtı kahverengi meşin, satırları ve kapak içleri ebru kâğıt kaplı
5) İlk Belgenin Tarihi:	16 Şevval 1085
6) Son Belgenin Tarihi:	Evâsıt-ı Ramazan 1085

B) Kataloglardaki Başlama ve Bitiş Tarihleri

1) O.K.R.:	1080-1080
2) T.D.A.V.K.:	1080
3) B.M.K.:	1085-1086
4) Ş.S.T.K.D.:	1080

C) Defterin Tasnifi

- 1) Birinci Kısım (1a-92a yapraklar; 1-462. belgeler)
- 2) İkinci Kısım (93b - 141b yapraklar; 463-700. belgeler)

D) Defterin Gerçek Tarihi

- 1) Başlama Tarihi: 4 Şevval 1085 (Yaprak No: 3a; Belge No: 12)
- 2) Bitiş Tarihi: 9 Rebiu'l-âhir 1087 (Yaprak No: 90a; Belge No: 454)

E) Başlama ve Bitiş Tarihleri Dışındaki Belgeler

<u>Belge Numarası</u>	<u>Tarihi</u>
466	4 Rebiu'l-ewel 1083
583, 586	Evâhir-i Ramazan 1085
601	Evâhir-i Rebiu'l-âhir 1080
654	Evâhir-i Şa'ban 1085
700	Evâsıt-ı Ramazan 1085 ²³

²³ Bursa'nın B 103/316 numaralı bu defterinin tarihi de, Kataloglar'da yanlış belirtilmiştir. Müze kaydı hariç tutulacak olursa -ki esasen o da eksikür- diğer kataloglar bitiş olarak 1080 tarihini vermişlerdir.

IV) Defter No: B 104/317 (M.K. 2577)

A) Defterin Özellikleri

1) Yaprak Sayısı:	133
2) Belge Sayısı	737
3) Boyutu:	41.3x14.7 cm.
4) Cildi:	Sırtı kahverengi meşin, satırları kapak içleri ebru kâğıt kaplı.
5) İlk Belgenin Tarihi:	Evâil-i Rebiu'l-ewvel 1071
6) Son Belgenin tarihi:	Evâil-i Rebiu'l-âhir 1092

B) Kataloglardaki Başlama ve Bitiş Tarihleri

1) O.K.R.:	1071-1092
2) T.D.A.V.K.:	1071-1092
3) B.M.K.:	1091-1092
4) Ş.S.T.K.D.:	1071-1092

D) Defterin Tasnifi

- 1) Birinci Kısım (1a-90a yapraklar; 1-543, belgeler)
- 2) İkinci Kısım (99b-133b yapraklar; 544-737. belgeler)

D) Defterin Gerçek Tarihi

- 1) Başlama Tarihi: 22 Rebiu'l-âhir 1091 (Yaprak No: 8a; Belge No: 45)
- 2) Bitiş Tarihi: 20 Rebiu'l-âhir 1092 (Yaprak No: 98a; Belge No: 541)

E) Başlama ve Bitiş Tarihleri Dışındaki Belgeler

Defterin ilk iki yaprağında, 1071 yılına ait belge sûretleri bulunmaktadır.²⁴

Defter, 16 Şevval 1085 tarihli ilk belgeyle başlayıp, Evâsıt-ı Ramazan 1085 tarihli son belgeyle bitmektedir. İlk ve son belgelere bakmak ve buna göre tarih tesbit etmek, doğru tarihi bulmada problem çıkaracaktır. Ancak kataloglarda bu mahzurlu yol da kullanılmamıştır.

Bu durumda, "1080 tarihinin nasıl bulunduğu" sorusuyla karşılaşmak mümkündür. Büyük ihtimale, tarih tesbiti için defterin bir yaprağı açılmış ve orada görülen tarih, başlama ve bitiş için alınmıştır. Bu tarih de, 601. belge olan, Evâhir-i Rebiu'l-âhir 1080 olmalıdır. Zira, sicilde, bu yıla ait başka belge bulunmamaktadır.

²⁴ Bu defterde de, tarih tesbiti hususunda, bir takdir hatası yapıldığı anlaşılıyor. Bursa Müzesi hariç, kataloglar 1071-1092 demişlerdir.

V) Defter No: B 117/351 (M.K. 2590)

A) Defterin Özellikleri

1) Yaprak Sayısı:	128
2) Belge Sayısı:	474
3) Boyutu:	42.6x15.5 cm.
4) Cildi:	Sırtı kahverengi meşin, satırları ebru kâğıt kaplı.
5) İlk Belgenin Tarihi:	2 Muharrem 1178
6) Son Belgenin Tarihi:	20 Muharrem 1189

B) Kataloglardaki Başlama ve Bitiş Tarihleri

1) O.K.R.:	1178-1186
2) T.D.A.V.K.:	1178-1186
3) B.M.K.:	1178-1186
4) Ş.S.T.K.D.:	1178-1186

D) Defterin Tasnifi

Sicilin tamamında ferman, berat vb. belgelerin sûrederi bulunmaktadır.

E) Defterin Gerçek Tarihi

1) Başlama Tarihi: 22 Cemâziye'l-ewvel 1177 (Yaprak No: 16b; Belge No: 72)

2) Bitiş Tarihi: 15 Rebiu'l-âhir 1189 (Yaprak No: 79a; Belge No: 271)

Eğer katalogcular, ilk belge olan Evâil-i Rebiu'l-ewvel 1071'i tesbit ettikten sonra, defteri incelemeye devam etselerdi, 1071 yılına ait bir kaç belgenin, ilk iki yaprakta bulunduğunu görecektirdi. Daha sonra ise, 1091 yılına ait belgelerin başladığını, onlar içerisinde de en eski tarihli olanının 8a yaprağında bulunan 45 numarada kayıtlı 22 Rebiu'l-âhir 1091 olduğunu tesbit edebileceklerdi (bunun sebebi için bk. 8 nolu dipnot).

Bu tasnif yapılmadığı için defter 1071'den başlayıp, 1092'ye kadar devam ediyormuş gibi görünmektedir.

Birkaç belgeden ibaret olan 1071'li belgelerin notlar kısmında haurlatılmasından başka yapılacak bir sınıflama, böyle hatalara sebep olacaktır.

F) Başlama ve Bitiş Tarihleri Dışındaki Belgeler

<u>Belge Numarası</u>	<u>Tarihi</u>
42	11 Receb 1165
43	29 Receb 1125
44	1 Şevval 1131
45	18 Şa'ban 1137
46	1 Safer 1168
47	5 Zi'l-hicce 1157
48	20 Rebiu'l-âhir 1170
49	Zi'l-ka'de 1148
50	29 Zi'l-ka'de 1157
51	22 Receb 1125
52	1 Şevval 1131
53	1 Safer 1132
54	14 Safer 1134
56, 57	Muharrem 1153
58	12 Safer 1163
59	9 Receb 1165 ²⁵

VI) Defter No: B 120/334 (M.K. 2593)

A) Defterin Özellikleri

1) Yaprak Sayısı:	30
2) Belge Sayısı:	222
3) Boyutu:	42x15 cm.
4) Cildi:	Sırtı kahverengi meşin, sath ve kapak içleri ebru kâğıt kaplı.
5) İlk Belgenin Tarihi:	25 Zi'l-hicce 1019
6) Son Belgenin Tarihi:	2 Zi'l-ka'de 1086

²⁵ Bu defterde de, belge tarihlerinin kontrol edilmemesinden kaynaklanan hatalar vardır.

Tamamında *ferman*, *berat* vb. belgelerin sûreleri bulunan bu sicilde, ilk 60 belgede kronoloji birliği olmadığı görülüyor. Bu sebeple, belgeler tek tek gözden geçirilerek, birbirini takip eden belgeler tesbit edilip, en eski ve en yeni tarihli belgeler, başlama ve bitiş tarihleri yapılmıştır.

Tabiiyle, bu iki tarihin dışında belgeler de olabilir. Onlar da yukardaki gibi, belirtilmelidir.

B) Kataloglardaki Başlama ve Bitiş Tarihleri

1) O.K.R.:	1145-1146
2) T.D.A.V.K.:	1145-1146
3) B.M.K.:	1145-1146
4) Ş.S.T.K.D.:	1145-1146

C) Defterin Tasnifi

- 1) Birinci Kısım: (1a-21b yapraklar; 1-169. belgeler)
- 2) İkinci Kısım: (22a-30b yapraklar; 170-222. belgeler)

D) Defterin Gerçek Tarihi

- 1) Başlama Tarihi: 24 Zi'l-ka'de 1019 (Yaprak No: 1b; Belge No: 5)
- 2) Bitiş Tarihi: 30 Receb 1020 (Yaprak No: 17b; Belge No: 146)

E) Başlama ve Bitiş Tarihleri Dışındaki Belgeler

147-169. belgeler, 12 Şevval 1080 - 2 Zi'l-ka'de 1080 arası, 191-211. belgeler, Evâhîr-i Şa'ban 1144 - Evâsıt-ı Cemâziye'l-ewvel 1152 arasına ait. 186. belge, 1 Receb 937'ye ait. Bunlardan başka, İkinci Kısım'ın içinde, 1145 - 1146'ya ait belgeler de bulunmaktadır. 1145 yılının belgeleri, 176. belgeden başlamaktadır.²⁶

VII) Defter No: B 124/338 (M.K. 2597)

A) Defterin Özellikleri

1) Yaprak Sayısı:	242
2) Belge Sayısı:	810

²⁶ Bursa'nın B 120/334 numaralı defterinde de esas tarihle ilgisiz, sadece notlar kısmında gösterilmesi gereken tarihler, 4 katalogda da aynen zikredilmiştir.

Görüreceği gibi yukardaki ferman, berat vb. belgelerin süreleri kısmındaki tarihleri, başlama ve bitiş tarihleri olarak almışlardır. Halbuki, defterin ciltlenmesi esnasında, yanlışlıkla 1019-1020'li belgelerin yanına 1086'lı ve 1144-1152'li belgeler de konulmuştur. Üstelik, çok daha önceye ait, 937 tarihli bir belge de deftere ilave edilmiştir. Bu ayırım yapılmadan alınan tarihler, yukardaki kataloglara müracaat eden araştırmacıları yanıltacaktır.

Meselâ, 1020 yılıyla ilgili bir hadiseyi araştıran kişi, kataloğu eline aldığı anda, B 120/334 numaralı defterin tarihini 1045-1046 olarak görecektir ve bu defterde aradığı belgenin bulunmadığına hükmedecektir. Halbuki, defterin esas tarihi 1019-1020'dir.

- 3) Boyutu: 41.2x16.4 cm.
 4) Cildi: Sırtı kahverengi meşin, satırları ve kapak içleri ebru kâğıt kaplı.
 5) İlk Belgenin Tarihi: 1 Zi'l-hicce 1151
 6) Son Belgenin Tarihi: Evâil-i Şevval 1164

B) Kataloglardaki Başlama ve Bitiş Tarihi

- 1) O.K.R.: 1152-1164
 2) T.D.A.V.K.: 1152-1164
 3) B.M.K.: 1151-1167
 4) Ş.S.T.K.D.: 1152-1164

C) Defterin Tasnifi

Tamamında belge sûretleri bulunmaktadır.

D) Defterin Gerçek Tarihi

- 1) Başlama Tarihi: 5 Zi'l-hicce 1150 (Yaprak No: 5b; Belge No: 10)
 2) Bitiş Tarihi: 22 Zi'l-ka'de 1167 (Yaprak No: 241a; Belge No: 803)

E) Başlama ve Bitiş Tarihleri Dışındaki Belgeler

<u>Belge Numarası</u>	<u>Tarihi</u>
4	29 Receb 1144
30	Evâsıt-ı Şa'ban 1111
141	20 Safer 1136
605	4 Ramazan 1137
771	Evâil-i Zi'l-hicce 1149. ²⁷

²⁷ Bursa'nın B 124/338 numaralı defterinin tarihi hususunda da, kataloglar gerçek tarihi verememişlerdir. Bursa Müzesi kaydı bir ay eksikle, 1151-1167 olarak, en yakın tarihi bildirmişür.

Büyük kısmında, ferman, berat vb. belgelerin sûretlerinin bulunduğu defteri, kataloglar baştan iki, sondan da üç yıl eksik göstermektedirler.

*VIII) Defter No: B 125/338 (M.K. 2597)***A) Defterin Özellikleri**

1) Yaprak Sayısı:	100
2) Belge Sayısı:	530
3) Boyutu:	44.2x16 cm.
4) Cildi:	Sıru ve kapakları kahverengi meşin, kapak içleri ebru kâğıt kaplı, satırları şemseli cilt.
5) İlk Belgenin Tarihi:	12 Rebiu'l-ewvel 1161
6) Son Belgenin Tarihi:	Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1163

B) Kataloglardaki Başlama ve Bitiş Tarihleri

1) O.K.R.:	1160-1161
2) T.D.A.V.K.:	1160-1161
3) B.M.K.:	1160-1161
4) Ş.S.T.K.D.:	1160-1161

C) Defterin Tasnifi

Birinci ve İkinci Kısım'a ait belgeler birbirlerinden ayrılmaksızın ciltlenmiş.

D) Defterin Gerçek Tarihi

1) Başlama Tarihi:	23 Muharrem 1161 (Yaprak No: 4a; Belge No: 13)
2) Bitiş Tarihi:	20 Cemâziye'l-âhir 1163 (Yaprak No: 49a; Belge No: 317)

E) Başlama ve Bitiş Tarihleri Dışındaki Tarihler

<u>Belge Numarası</u>	<u>Tarihi</u>
3	22 Cemâziye'l-ewvel 1146
322-323	25 Rebiu'l-âhir 1060

Bu neticeye varmalarının sebebi, defterin ilk ve son sahifelerine bakıp, gördükleri tarihleri kaydetmeleri olmalıdır. Bu tür bir tesbitin yanlışlığı meydandadır. Tekrar etmek gerekirse, yapılacak şey, bütün defterdeki belgelere bakıp, aşağı yukarı bir kronoloji birliği meydana getirmek olmalıydı.

329	Evâil-i Zi'l-hicce 1060
334	Evâhir-i Zi'l-ka'de 1060
337	Evâil-i Zi'l-hicce 1060
341	Evâsıt-ı Rebiu'l-âhir 1165
344	28 Zi'l-hicce 1160
345	22 Rebiu'l-âhir 1160
351	Evâil-i Receb 1160 ²⁸

IX) Defter No: B 133/348 (M.K. 2606)

A) Defterin Özellikleri

1) Yaprak Sayısı:	79
2) Belge Sayısı:	585
3) Boyutu:	40.3x14.5 cm.
4) Cildi:	Sırtı kahverengi meşin, sauhları ebru kâğıt kaplı.
5) İlk Belgenin Tarihi:	1075 (2. Belge 1073)
6) Son Belgenin Tarihi:	1 Muharrem 1075

B) Kataloglardaki Başlama ve Bitiş Tarihleri

1) O.K.R.:	1073-1073
2) T.D.A.V.K.:	1073
3) B.M.K.:	1072-1075
4) Ş.S.T.K.D.:	1073

C) Defterin Tasnifi

Defterde vakıf kayıtları vardır.

²⁸ Bu defterin ilk belgesi 12 Rebiu'l-ewvel 1161, son belgesi Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1163'dür. Kataloglarda ise, defter 1160'dan başlayıp, 1161'de biürülmüştür. Son belge, 1163'dür. Bitiş tarihi için buna da bakılmadığı anlaşılıyor.

Belgeler kronoloji takip etmekle beraber, yapraklar karışık ciltlendiği için, kontrol zorlaşmaktadır. Kataloglardaki hatanın esas sebebi de bu olmalıdır.

Anlaşılıyor ki, başlama tarihi için ferman, berat gibi belge sûretlerine müracaat edilmiştir. Bitiş tarihi için de, defterin gerçek başlama tarihi verilerek, 2 senelik eksiklik ortaya çıkarılmıştır.

D) Defterin Gerçek Tarihi

- 1) Başlama Tarihi: 1 Muharrem 1072 (Yaprak No: 1b; Belge No: 5)
- 2) Bitiş Tarihi: 1 Muharrem 1075 (Yaprak No: 79b; Belge No: 585)

E) Başlama ve Bitiş Tarihleri Dışındaki Belgeler

Defterde büyük ölçüde kronoloji birliği görülmektedir.²⁹

X) Belge No: B 135/350 (M.K. 2608)

A) Defterin Özellikleri

- 1) Yaprak Sayısı: 69
- 2) Belge Sayısı: 461
- 3) Boyutu: 40x14.5 cm.
- 4) Cildi: Sırtı kahverengi meşin, sauh ve kapak içleri ebru kâğıt kaplı
- 5) İlk Belgenin Tarihi: 1077 (Kadı tayin emri)
- 6) Son Belgenin Tarihi: 20 Cemâziye'l-evvel 1084

B) Kataloglardaki Başlama ve Bitiş Tarihleri

- 1) O.K.R.: 1077-1079
- 2) T.D.A.V.K.: 1077-1079
- 3) B.M.K.: 1077-1079
- 4) Ş.S.T.K.D.: 1077-1079

C) Defterin Tasnifi

- 1) Birinci Kısım (1a-55b yaprakları; 1-415. belgeler)
- 2) İkinci Kısım (56a-69a yaprakları; 416-461. belgeler)

²⁹ B 123/348 (M.K.2606) numaralı Şer'iyye Sicili'nde de Müze Kaydı hariç, diğer kataloglar, 1073 demişlerdir.

Defterin ilk belgesi, 1075 olmakla beraber, ikinci belge 1073'dür. Herhalde daha eski olduğu için bu alınmış olmalıdır. Fakat, bitiş tarihine de, 1073 denilmesinin sebebi anlaşılama-maktadır. Zira, son belge, 1075'e aittir.

Tamamında vakıf kayıtları bulunan bu defter, baştan 1, sondan da, 2 sene eksik gösteril-miştir.

D) Defterin Gerçek Tarihi

- 1) Başlama Tarihi: 1 Muharrem 1078 (Yaprak No: 1b; Belge No: 2)
 2) Bitiş Tarihi: 30 Zi'l-hicce 1082 (Yaprak No: 55b; Belge No: 414)

E) Başlama ve Bitiş Tarihleri Dışındaki Belgeler

<u>Belge Numarası</u>	<u>Tarihi</u>
7	1 Ramazan 1078
416	1 Zi'l-hicce 1034
424	Evâsıt-ı Receb 1021
426	Evâhir-i Şa'ban 920
459	9 Rebiu'l-ewvel 1024
460	Evâil-i Rebiu'l-ewvel 1024
461	20 Cemâziye'l-ewvel 1024 ³⁰

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takiben, 8 Nisan 1924'de "Şer'i Mahkemelerin İlgasına Dair Kanun" ile şer'î mahkemelerin görevleri, asliye mahkemelerine devredilmiştir.³¹

Bu tarihten önceki defterler ise, Türk kültür tarihinin kaynakları olarak, muhtelif mahallerde muhafaza edilmiş, son olarak da, Millî Kütüphane ve İstanbul Müftülüğü'nde üzerinde çalışmalara başlanmıştır.

³⁰ Bu defter de, iki kısımdan oluşmaktadır. Fakat, incelediğimiz diğer defterlere göre farkı şudur: Cildlenirken, Birinci Kısım'a vakıf kayıtları konmuştur. Yani, ilk 55 yapraktaki 415 belge, siyakatla tutulmuş vakıf kayıtlarını içermektedir. 56-69. yapraklarda ise, *kadı* huzurunda vuku bulan hadiseler, başka bir ifade ile yargı ve noterlik belgeleri bulunmaktadır.

Defterlerin tarihlerini tesbit ederken, iki kısımlı defterlerde, *kadı* huzurunda vuku bulan hadiselerin bulunduğu bölüme müracaat edilmesini belirtmiştik. Ama bu defterde, bir istisna ile karşı karşıyayız. Burada, İkinci Kısım olarak muamele gören yargı ve noterlik belgeleri, 461 belgeli defterin 45 belgesidir ve kronoloji olmakla beraber, bazı belgeler bunun dışındadır.

Bu yüzden, başlama ve bitiş daha düzenli ve daha fazla belgeli Vakıflar kısmından alınmıştır. Zaten 45 adet mahkeme kararının tarihleri de esas aldığımız 1 Muharrem 1078 ile 30 Zi'l-ka'de 1082 tarihleri arasındadır.

³¹ Mücteba İlgürel, "Şer'iyye Sicilleri'nin Toplu Kataloğu'na Doğru", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 28-29, İstanbul 1975, s. 125.

Bu arada, muhtelif araştırıcılar da defterlerle ilgili çalışmalar yapmışlardır. Sicillerin katalogları olarak da, zikrettiğimiz eserler hazırlanmıştır.

Biz bu araştırmamızda, şer'iyye Sicillerinin kataloglarında yer alan bir hususu, tarih konusuna temasa çalıştık.

Yapılan katalog çalışmalarının dışında da, Halit Ongan'ın sicillerle ilgili yayınlarında, bir deftere ait en içerikli bilgilerin verildiğini gördük. Ankara şer'iyye Sicillerinden ilk ikisinin belge özetlerini yayınlayan Ongan, tarih tesbiti hususuna da temas etmiştir. Teferruatlı bir araştırma olan, "Ankara'nın İki Numaralı şer'iyye Sicili" zetlerinin düzenliliği ile ilgi çektiği gibi, tarih tesbitinde de hemen hemen yukardaki metodun uygulandığı bir çalışma olmuştur.³²

Mahalli halk ile yakınlaşmalarını önlemek için, kadıların görev müddetleri kısa tutulmuştur. Bu durum, muhtemel tıkanıklıkları nlemekteydi. Sre için rütbe de esas tutulmuştu. Mevleviyet pyesine hiz büyük kadılar genellikle 1 yıl, kaza kadıları ise 20 ay süreyle tayin edilirdi.³³

Bu tayin sreleri, defterlerin müddetlerinin belirlenmesinde de rol oynamaktaydı. Anlatılanlara rnek olması bakımından, Ankara'nın 235 (M.K.

³² Ongan'ın incelediği bu defter, 997-998 yıllarına ait olup, 1.800 belgeden oluşmuştur. Eserinde, bilgi verirken, tarih tesbiti ile ilgili uygulanması gerektiğini söylediğimiz metoda bağlı kaldığını belirtmektedir. Ongan şöyle diyor:

"Belgelerin tescilinde tarih sırasına ehemmiyet verilmediği dikkatten kaçmamaktadır. Nitekim, 1 Muharrem 997'den başlayan ve 8 Ramazan 998'de nihayet bulan bu belgelerin ilki 739, sonuncusu 1788 sırasına kaydedilmiş, bu iki tarih arasına rastlayan diğer belgeler ise, yine tarih sırasına önem verilmeden karışık bir şekilde işlenmiştir. Bu arada, yukarıki, iki tarihe nazaran, sicilde daha eski tarihli belgeler de görülmektedir ki, bunların ya herhangi bir ihtilaf sebebiyle mahkemeye sonradan ibraz olunduğuna veya mahkemeye geç geldiğine şüphe edilemez."

Ongan, bu bilgiyi verdikten sonra, başlama ve bitiş tarihleri dışında tuttuğu onbeş belgeyi belirtmiştir (Halit Ongan, Ankara'nın İki Numaralı şer'iyye Sicili, Ankara 1974, s. XIII-XIV).

Halit Ongan, 1 Muharrem 997 tarihini başlangıç, 8 Ramazan 998 tarihini de bitiş tarihi kabul etmiştir. Başlangıç tarihini 739. belgeden, bitiş tarihini de 1788. belgeden almıştır.

Ancak, Ongan, bunu yaparken, bir ayrıntıyı gözden kaçırmış olmalıdır. Başlangıç tarihi olarak kabul ettiği 1 Muharrem 997 tarihi, deftere sonradan kaydedilmiştir. Halbuki, 739 numaralı bu belgenin dışında, 997 Muharremine ait başka belge bulunmamaktadır. Defter, 997 yılı şa'ban ayı sonundan itibaren gün takip ederek, 998 yılı 8 Ramazanına kadar devam etmektedir. Yani, defterde 997 yılının ilk ayı olan Muharrem'in ilk gününden, aynı yılın 8. ayı olan şa'ban sonuna kadar hiçbir belge bulunmamaktadır. Burada yapılması gereken, 1 Muharrem 997 tarihini de esas alınan tarihlerin dışındaki listeye eklemek olmalıydı. Başlangıç tarihi ise, 8. belgedeki 30 şa'ban 997 tarihi olacaktır.

³³ İlber Ortaylı, a.g.e., s. 16.

921) numaralı Şer'iyye Sicili'nden, bir kadının görevi bırakması ve diğer bir kadının da göreve başlaması ile ilgili bir kaydı alıyoruz. Belgede şunlar yazılmıştır:

"Bu fakir, otuz üç mah âciz olduğum halde, icrâ-yı ahkâm-ı şer'-i âli ve tenfiz-i evâmir-i aliyye-i taccârîde... derece dikkat ve mugâyir-i şer', hilaf-ı kânûn irtikab vuku'a getirilmeyerek, bi hamdi'l-lahi teâlâ, Medine-i Ankara'dan infisal ve hasbe't-tarik, mansıbımız olan Medine-i Ankara'ya azimet olunarak, halefimiz Efendi Hazretlerinin teşriflerinde Cenâb-ı kadî'l-hâcât olan Hazret-i Allah tevfi-kât-ı aliyyesine refik eyleye âmin.

E's-Seyyid Hasan Tahir el-Kadı
Bi Medine-i Ankara 1 Zi'l-hicce 1249"³⁴

Görülmektedir ki, Ankara'dan ayrılan Kadı E's-Seyyid Hasan Tâhir Efendi, görev müddeti boyunca, yolsuzluk yapılmadığını ve hukukî kaidelere uyularak, padişah emirlerinin yerine getirildiğini not etmiştir. Ayrıca, halefi olan kadıya da Allah'ın yardım etmesini temennî etmektedir. Buradan, gizli bir anlam çıkaracak olursak, hem görev müddeti ile ilgili, hem de defterlerdeki kısımlarla ilgili (zira burada, şer'î hükümlerin uygulandığı söylenirken, Birinci Kısım'daki belgelere, padişahın emirlerinin yerine getirildiği söylenirken de İkinci Kısım'daki belgelere auf yapılmıştır) bilgi verilmektedir.

Kadılar, görevlerinden ayrıldıklarında veya azledildiklerinde de deftere şiir telakkî edilebilecek ifadeleri yazıyorlardı. Bursa kadılarından biri, ayrılışında deftere bir hatıra olarak şunları kaydetmişti:

"Fenâ bezminde câm-ı azli sundun bana ey sâkî,
Değil çün mansıb-ı dünya, felekte kimseye bâkî"³⁵

³⁴ Ankara, 235 (M.K. 921) numaralı Şer'iyye Sicili, Belge No: 335.

³⁵ Bursa, B 94 numaralı Şer'iyye Sicili, Yaprak No: 52 b.

BİBLİYOGRAFYA

1) Kitap ve Makaleler

Ataman, Bekir Kemal, *Ottoman Kadı Registers as a Source of Social History*, London 1987.

Çetin, Osman, *Siciller'e Göre, Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal sonuçları (1472-1909)*, Ankara 1994.

Çiçek, Kemal, "Lefkoşa Kadı Sicilleri", *Tarih ve Toplum*, Şubat 1992, sayı 98.

Ersoy, Osman, "Şer'iyye Sicilleri'nin Toplu Kataloğuna Doğru", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XX, sayı 3-4, Ankara 1963.

İlgürel, Mücteba, "Şer'iyye Sicilleri'nin Toplu Kataloğuna Doğru", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 28-29, İstanbul 1975.

Karatepe, Şükrü, *Osmanlı Siyasi Kurumları, "Klasik Dönem"*, İstanbul 1989.

Millî Kütüphane, El Yazmaları ve Nadir Eserler Şubesi, *Şer'i Mahkeme Sicilleri Demirbaş Kayıtları*.

Muhammed Adnan el-Bukaytî, "Keşşaf ihşai zemini fi sicillâti'l-mehâkim e's-şer'iyye bi'l-evkâfi'l-İslamiyye fi bilâd e's-Şam (Şam Bölgesinde İslamî Vakıfların ve Kadı Sicillerinin Klavuzu)", C. 1, Amman, Ürdün Üniversitesi, Yazmalar ve Belgeler Merkezi Yayını, 1984.

Ongan, Halit, *Ankara'nın İki Numaralı Şer'iyye Sicili*, Ankara 1974.

Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak, Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Ankara 1994.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, İstanbul 1983.

Şer'iyye Sicilleri, C. 1, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.

2) Şer'iyye Sicilleri

a) Adana: 23 (M.K. 23)

b) Ankara: 115 (M.K. 801), 226 (M.K. 912), 235 (M.K. 921)

c) Bursa: B 41/235 (M.K. 2514), B 75/276 (M.K. 2543), B 91/296 (M.K. 2564), B 94/300 (M.K. 2567), B 103/316 (M.K. 2575), B 104/317 (M.K. 2577), B 117/351 (M.K.2590), B 120/334 (M.K. 2593), B 124/338 (M.K. 2597), B 125/339 (M.K. 2597), B 133/348 (M.K. 2606), B 135/350 (M.K.2608).